

การพัฒนาเส้นทางเดินป่าชุมชนโนนชาด เพื่อเป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพร

ศรีสมพร ปรีเปรม*

บทคัดย่อ

เสนอแนวคิดจากประสบการณ์ในการพัฒนาสร้างแหล่งเรียนรู้ โดยสร้างสวนสมุนไพรให้เป็นอุทยานการเรียนรู้ เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพร ของคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งเป็นข้อมูลภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับความสนใจจากวงการต่างๆ อย่างมากในปัจจุบัน พร้อมกับเสนอแนวคิดการพัฒนาป่าชุมชนโนนชาด ตำบลคงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่นให้เป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพร โดยอธิบายขั้นตอนการดำเนินงานในการพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพร

หัวเรื่อง สมุนไพร - - ข้อมูล ; อุทยานการเรียนรู้ ; การเรียนรู้

เป็นที่ทราบกันดีว่าการส่งเสริมภูมิปัญญาไทย การพัฒนาการแพทย์แผนไทย ตลอดจนการส่งเสริมการใช้ และการปลูกสมุนไพรนั้นเป็นนโยบายระดับชาติที่เกี่ยวข้องกับบุคลากรในแทบทุกสาขาอาชีพ การศึกษา การวิจัย ตลอดจนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ ออกสู่ผู้บริโภคจะมีสมุนไพรเข้ามาเกี่ยวข้องกับสมุนไพรไม่ถูกจำกัดอยู่กับหลักสูตรเภสัชกรรม หรือคณะเภสัชศาสตร์เท่านั้น หากรวมไปถึงทุกสาขาอาชีพที่สนใจต่างต้องการให้มีการจัดอบรมหรือการนำชมสวนสมุนไพรกันอย่างมาก

การจะเรียนรู้เกี่ยวกับพืชให้ได้ดีนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเห็นสภาพจริงของพืช นั้น ๆ ในธรรมชาติ และจะต้องมีการศึกษา เป็นระยะเวลายาวนานพอที่จะเห็นว่า พืชนั้นมี การเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อ่อนจนแก่ได้อย่างไร พืชมีสภาพอย่างไรในฤดูร้อน ฤดูฝนและฤดูแล้ง ตลอดจนถึงรูปร่างลักษณะอวัยวะต่างๆ ของพืชอันได้แก่ ราก ลำต้น ใบ ดอก ผล เมล็ด นั้นเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาด้านสมุนไพรต้องรู้และจดจำให้ได้ เพื่อที่จะใช้ไม่ว่าได้ถูกต้อง

หมอยาโบราณเรียนรู้ยาจากประสบการณ์การใช้กับตนเองหรือผู้ป่วยของตน แหล่งยาและแหล่งอาหารมักจะมาจากที่เดียวกันคือ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ระดับ 8 คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ✉ preeprems@yahoo.com

จากป่า การเรียนรู้จากการออกหาหาทุกวันนี้จึงช่วยให้จดจำต้นไม้ได้อย่างแม่นยำ จากประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เขียนพบว่าเวลาออกภาคสนามมักจะต้องไปขอให้พ่อหมอเหล่านี้ช่วยนำทางไปชี้บอกว่าเป็นต้นไม้ต้นนี้ชื่ออะไร ไร้อะไร พอดีไปเดินป่าพื้นที่ใหม่ก็ยังคงไม่รู้จักต้นไม้ที่อยู่ดีต้องไปหาพ่อหมอคนใหม่มาสอนอีกไม่เคยรู้เลยว่าจะใช้หลักการอะไรในการจดจำลักษณะพืชเหล่านั้น ความลำบากลำบากและไร้ทิศทางในการเรียนรู้นี้สร้างความท้อใจในการศึกษาสมุนไพร ทำให้ไม่อยากศึกษาสมุนไพรในป่าอีกเลย และจนกระทั่งวันหนึ่งมีนักเรียนมาขอทัศนศึกษาป่าด้านหลังคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่เป็นป่าเต็งรังธรรมชาติ และมีการเอาพืชสมุนไพรเข้ามาปลูกแซมเพื่อเก็บมาให้ นักศึกษาเภสัชศาสตร์ได้เรียนในวิชาพฤกษศาสตร์เชิงเภสัชศาสตร์ การที่ต้องพานักเรียนไปดูสมุนไพรทำให้ต้องทำความรู้จักต้นไม้ในป่าหลังคณะที่มีพื้นที่ประมาณ 3 ไร่ อย่างเอาจริงเอาจัง จนสามารถรวบรวมความรู้เป็นกลุ่มเป็นก้อนสามารถเอื้อประโยชน์ทางวิชาการต่อผู้มาดูงานกลุ่มอื่นๆ มากขึ้น จนเกิดเป็นคณะกรรมการพัฒนาสวนสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ ทำเส้นทางศึกษาสมุนไพร ทำสื่อต่างๆ ออกเผยแพร่ ในปีที่ผ่านมา ทำให้มีผู้คนมาขอดูงานมากขึ้นทั้งนักเรียนนักศึกษา โดยเฉพาะผู้ที่เรียนด้านเภสัชกรรมแผนไทย จากเดิมที่เคยเดินป่าอย่างไม่ค่อยจะได้อะไร ก็สามารถชมพรรณไม้ได้อย่างมีความสุขและประทับใจ โดยทั่วไปแล้วหากเข้ามาศึกษาในเวลา 2 ชั่วโมงจะได้รู้จักพรรณไม้ได้ไม่ต่ำกว่า 200 ต้น ทำให้ตระหนักว่า สวน

สมุนไพรที่พัฒนาจากป่าธรรมชาตินั้นเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ทำให้ผู้เรียนมีความสุขในการได้รู้อะไรที่ไม่เหมือนกันทุกครั้งที่ชม

แนวคิดในการพัฒนาป่าชุมชนโนนชาติให้เป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพร

ในปีงบประมาณ 2548 ผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคมเชิงบูรณาการแบบสหสาขา คือ โครงการพัฒนาอำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งมีสำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยขอนแก่นเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ มีสถาบันวิจัยและพัฒนา คณะวิทยาการจัดการ และคณะเภสัชศาสตร์เข้าร่วมโครงการ

โครงการนี้มีกิจกรรมที่หลากหลายหนึ่งในนั้นคือ การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การจัดทำแผนพัฒนาหนองละเลิงเต็งและป่าชุมชนโนนชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศระหว่างวันที่ 18-19 มีนาคม 2548 ผู้เขียนได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรบรรยายเรื่อง “การพัฒนาเส้นทางเดินป่าชุมชนโนนชาติเพื่อเป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพร” ทำให้ได้มี

โอกาสไปสำรวจหนองละเล็งเค็งและป่าชุมชน โนนชาด ซึ่งเป็นป่าชุมชนที่ยังคงสภาพธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ จากการเดินสำรวจป่าแห่งนี้พบว่า นอกจากจะมีพรรณไม้ต่าง ๆ แล้ว ยังมีสมุนไพรเกิดแซมตามต้นไม้ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดแนวความคิดว่าน่าจะพัฒนาป่าชุมชนแห่งนี้เป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพรได้ ซึ่งจากประสบการณ์ของผู้เขียนเห็นว่า การที่จะพัฒนาป่าให้เป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพรนั้น ควรจะมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ลงทะเบียนชื่อต้นไม้ ต้นไม้ที่น่ารู้ให้ติดป้ายชื่อที่ถูกต้องเป็นแบบสากล ดิครูป ดอก และผล หรือส่วนที่มีลักษณะสำคัญให้ดูกรณีมาศึกษาในฤดูกาลที่ไม่ออกดอกออกผล กระบวนการนี้ต้องการนักพฤกษศาสตร์เพื่อช่วยหาชื่อสากลของต้นไม้ซึ่งใช้เป็นภาษาละติน ประกอบด้วยชื่อสกุล (genus) และชื่อชนิด (species) ตลอดจนชื่อวงศ์ (family) ต้องมีการเก็บส่วนต่างๆ ของพืชไปเทียบเคียงกับพืชต้นแบบในพิพิธภัณฑ์พืชที่มีทั้งในประเทศและต่างประเทศเพื่อให้รู้ได้อย่างแน่ชัดว่าเป็นพืชชื่อใดมีใครเคยศึกษามาบ้างหรือไม่ ประเทศไทยเรามีความหลากหลายทางชีวภาพมาก มีพืชไทยหลายชนิดที่พบเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น เมื่อนักพฤกษศาสตร์ตรวจสอบต้นไม้เหล่านี้แล้ว หากเป็นต้นไม้ลักษณะดีมีประโยชน์ มักจะถือโอกาสตั้งชื่อสากลเพื่อเทอดพระเกียรติเจ้านายระดับสูง เช่น ต้นกันภัยมหิดล (*Afgekia mahidolae*) ต้นจำปีสิรินธร (*Magnolia sirindhorniae*) เป็นต้น ชื่อเหล่านี้จะได้รับทราบกันทั่วโลกเป็นเกียรติต่อประเทศ

ชาติของเรา เพราะหากต่อไปมีคนพบต้นไม้ชนิดเดียวกันในประเทศอื่นๆ ก็ยังจะต้องใช้ชื่อสากลนี้ ความสำคัญอีกประการหนึ่งของชื่อสากลคือการช่วยการสืบค้นข้อมูลที่มีนักวิชาการได้ทำเกี่ยวกับพืชนั้นไว้ การสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพรหากพิมพ์ชื่อสากลลงไปให้เครื่องคอมพิวเตอร์ช่วยหาจะได้ข้อมูลที่ไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทยเท่านั้น หากเป็นข้อมูลที่มีการบันทึกทั่วโลก สามารถค้นทั้งรูปภาพ ข้อมูลงานวิจัย และข้อมูลผลิตภัณฑ์ที่มีการผลิตขึ้นและมีการเผยแพร่สู่สาธารณชนทั้งหมด

2. รวบรวมสรรพคุณต้นไม้ สรรพคุณของพืชต่าง ๆ นั้นสามารถศึกษาจากภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน ตำราการแพทย์แผนไทย ตำราสมุนไพรและผลงานวิจัย สวนสมุนไพรจะมีประโยชน์น่าศึกษาหากเดินเข้ามาแล้วได้เรียนรู้ประโยชน์ของต้นไม้ นั้น แต่มีข้อแม้ว่าต้องให้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ต้นไม้ นั้นไว้ด้วย ต้นไม้หลายชนิดที่ติดป้ายบอกประโยชน์ได้ถูกลักโขมยไปจากแหล่งของมันเป็นจำนวนมาก ก่อนติดป้ายบอกสรรพคุณสมุนไพรจึงต้องแน่ใจว่าเรามีต้นไม้ชนิดเดียวกันที่สามารถนำมาปลูกทดแทนได้พอ

3. เรียบเรียงหมวดหมู่ขององค์ความรู้ การสร้างเส้นทางเรียนรู้ นั้นควรมีการจัดหมวดหมู่ทรัพยากรเพื่อให้สะดวกต่อการเรียนและทำความเข้าใจได้ไม่ยาก การจัดหมวดหมู่ของพืชในสวนสมุนไพรที่เกิดจากการเพาะปลูกเองสามารถจัดได้โดยง่าย โดยอาจเลือกปลูก

สมุนไพรเป็นกลุ่มตามโรคที่ใช้สมุนไพรนั้น รักษาตัวอย่างเช่นสวนสมุนไพรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ ต.มาบข่า จ.ระยอง จัดสวนตามกลุ่มโรคต่างๆ เป็น 20 กลุ่ม กลุ่มที่เป็นไม้หอมบำรุงหัวใจก็จะประกอบไปด้วย มะลิ พิกุล บุนนาค สารภี จำปี จำปา ยี่หุบ เป็นต้น

สำหรับสวนสมุนไพรที่พัฒนาจาก ป่าธรรมชาติจะมีอุปสรรคอย่างหนึ่งในการพัฒนาให้เป็นอุทยานการเรียนรู้สมุนไพรก็คือ ป่าจะบดบังแสงไม่ให้ส่องถึงพื้น ทำให้ไม้พื้นราบที่จะนำไปปลูกเพิ่มไม้ไม่สามารถเติบโตได้ ต้องหาไม้สมุนไพรที่ไม่ต้องการแสงมากหรือที่เรียกว่าไม้ทนร่มไปปลูกจึงจะโตได้ ตรงนี้ต้องศึกษาลักษณะพื้นที่และต้องลองผิดลองถูกพอสมควร สวนสมุนไพรที่ปลูกแซมป่าทำให้การเดินทางสะดวกสบายเพราะอยู่ในร่ม แต่ถ้าป่าที่บดบังจะมียูงและแมลงต่างๆรบกวนผู้เข้าชมได้ ตรงนี้ต้องมีการตระหนักในปัญหานี้ด้วย ข้อดีอีกอย่างหนึ่งของสวนป่าคือเราจะเห็นสภาพที่เป็นจริงในธรรมชาติโดยเฉพาะไม้เถาต่างๆ และการเข้าศึกษาในฤดูกาลที่ต่างกันจะเห็นพรรณไม้มีความสมบูรณ์ต่างกันทำให้เข้าชมได้หลายครั้งไม่เบื่อการจัดหมวดหมู่ในการศึกษาจึงอาจต้องจัดตามลักษณะพรรณไม้ที่มีตามฤดูกาลต่างๆ

4. เปิดเส้นทางนำชม หากจัดทำป้ายสวนหรืออุทยานที่มักจะเป็นจุดเริ่มของการเดิน โดยพัฒนาให้เป็นทางเดินที่ผ่านจุดที่น่าสนใจ อาจทำเป็นเส้นทางที่คงทนถาวรสำหรับเด็ก คนชรา คนพิการ หรือเส้นทางแบบต้องลุยผ่านต้นไม้

ไม้ ใบไม้ สำหรับวิจัยจิ้งจกก็ได้ ตรงนี้ต้องตระหนักว่า การทำเส้นทางต่างๆก็ต้องสูญเสียต้นไม้ส่วนหนึ่งไปด้วย

5. จัดทำคู่มือศึกษาพันธุ์ไม้ การนำชมพรรณไม้โดยมีผู้นำชมนั้นให้ความน่าสนใจกรณีผู้ชมกลุ่มเล็ก หากมีมากกว่า 20 คนขึ้นไปแล้วจะเกิดภาระหนักต่อผู้นำชมและเกิดความไม่ทั่วถึงกับผู้เข้าชม คู่มือการศึกษาพรรณไม้ที่ดีควรมีการบอกเส้นทางและตำแหน่งพรรณไม้ ตลอดจนรายละเอียดอื่นๆที่สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตัวเอง อาจมีการบอกตำแหน่งของห้องน้ำ ร้านอาหาร ลานจอดรถ อาคารสำนักงาน ทางเข้า ทางออกสู่ถนน ในกรณีที่มีพื้นที่กว้างมากๆ การทำป้ายแสดงแผนที่ในสวนให้เห็นว่าขณะนี้ท่านยืนอยู่ตรงไหนก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง

6. ประเมินความพึงพอใจจากผู้เข้าชม อาจทำเป็นสมุดเซ็นเยี่ยมหรือแบบสำรวจความพึงพอใจและข้อเสนอแนะ จะได้แนวคิดในการปรับปรุงสวนและบริการให้ดีขึ้นเรื่อยๆ

7. ทำแผนการพัฒนาและการอนุรักษ์

เสน่ห์ของป่าไม้ก็คือความหลากหลายในพืช และ เสน่ห์ในความสมบูรณ์ สวยงามของ พืชนั้น ในฤดูกาลต่างๆพืชแต่ละชนิดจะมีความ สมบูรณ์แตกต่างกัน เช่น ในเดือนมีนาคมถึง เมษายน ต้นคูณ ตะแบก เสลา อินทนิล กัลปพฤกษ์ จะออกดอกสวยงาม พอเข้าหน้า ฝนจะพบพรรณพืชหลากหลายเติบโต หากพอ เข้าหน้าหนาวถึงหน้าแล้ง จะมีพืชบางชนิดเท่านั้นที่สมบูรณ์ให้ผลผลิต เช่น มะขาม ทองกวาว ทองหลวง การเฝ้าสังเกตและจัดทำปฏิทินเข้า ชมพืชแต่ละเดือน จะช่วยให้สามารถเข้าชมพืช ได้ทุกฤดูกาล

อย่างไรก็ดีการที่จะคงสภาพความสวยงามของอุทยานสมุนไพรมีให้ยั่งยืนนั้น ต้องอาศัยความสนใจ เอาใจใส่ในการทำนุบำรุง รักษาต้นไม้ การซ่อมแซม การทำความสะอาด เส้นทาง และบริเวณให้ดูสะอาดตาอยู่เสมอ ซึ่งต้องใช้ทั้งแรงงานและงบประมาณ อีกทั้งต้อง สร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การรณรงค์ช่วยกันรักษาป่า มีกลยุทธ์เพื่อปกป้องภูมิปัญญาท้องถิ่น และให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าของสมุนไพรมีและมีส่วนร่วมในการปกป้องคุ้มครองและพัฒนาสวนป่าแห่งนี้ร่วมกัน ซึ่งหากทุกคนในชุมชนแห่งนี้ได้ตระหนักถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับร่วมกัน รวมทั้งการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นในสังคมฐานความรู้ในปัจจุบัน ก็จะทำให้ชุมชนคงเคียงได้อุทยานการเรียนรู้โนนชาติที่คงอยู่ได้อย่างยั่งยืนตลอดไป

มหาวิทยาลัยขอนแก่น เอกสารอ้างอิง

การปีโตรเลียมแห่งประเทศไทย. (2528). สวนสมุนไพรมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี.

(เอกสารแผ่นพับ)

มหาวิทยาลัยขอนแก่น. คณะเกษตรศาสตร์. (2546). สวนและเส้นทางศึกษาสมุนไพรมี. (เอกสารแผ่นพับ)